

YAZARI BİLİNMEYEN DİNÎ-TASAVVUFÎ BİR ESER:

“HAKİKAT-İ MUHAMMEDİYYE”¹

Doç. Dr. Atabey KILIÇ*

ÖZ: Klâsik Türk Edebiyatının mahsulleri arasında önemli bir yer teşkil eden dinî tasavvufî eserlerimizden birisi olan Hakikat-i Muhammediyye hakkında daha önce ilmî olarak bilgi verilmemiştir. Amacımız, önce eserin Ege Üniversitesi Merkez Kütüphanesinde bulunan iki nüshasının tavsifini yapmak, sonra da aynı kütüphanede 39 numara ile kayıtlı bulunan nüshadan hareketle Hakikat-i Muhammediyye hakkında ana hatlarıyla bilgi vermektir. Eser, Uşşâkî tarikatı esas ve âdâbı hakkında, büyük bir ihtimalle tarikat ehline bilgilendirmek amacıyla, kaleme alınmıştır. Bizce eserin orijinal metni, Uşşâkî tarikatı ehline tarikatın ileri gelenlerinden bir şeyhin yaptığı konuşmalardan oluşmaktadır ve bunlar, muhtemelen hakkında kaynaklarda bilgiye ulaşamadığımız, Lutfî mahlası ile klâsik tarzda tasavvufî şiirler yazan mürid tarafından yazıya geçirilmiştir. Eserin her iki nüshasında da müellife dair açık bir bilgi yoktur. Mensur kısımlara baktığımızda müellifin iyi bir eğitim gördüğünü söyleyebiliriz ki mensur kısımların manzum örneklere göre daha seviyeli olduğu da âşikârdır.

Anahtar Kelimeler: Hakikat-i Muhammediyye, Nür-ı Muhammedî, Uşşâkî tarikatı, dinî-tasavvufî eser

A Religious and Sufistic Book which Writer is Unknown: Hakikat-i Muhammediyye

ABSTRACT: Hakikat-i Muhammediyye is one of the religious and sufistic books of Classical Turkish Literature that in no way studied. In this paper we aim to give description of two copies of this book which are among the Ege University Central Library and then want to give general information about the book basing up on the 39 numbered copy. Probably

¹ Bu makale “*II. Balıkesir Kültür Araştırmaları Sempozyumu (31 Mayıs-2 Haziran 2000)*”de sunulmuş olan tebliğin yeniden gözden geçirilmiş şeklidir.

* Erciyes Üni. Fen-Edebiyat Fak. TDE Böl.,**El-mek:** atabey@erciyes.edu.tr

the book was written to inform members of dervish order about the tariqa's properties and foundations. According to us book's orijinal text to be formed by the speechs of the Uşşâkî tariqa notables and these speeches are written by a member of tariqa called Lutfî who can write classical poems. There is no defenite information about the author of book at each of the copies. After examining the prose parts we saw that the author is educated well grade. And we can say that prose parts are beter than verse samples.

Key Words: Hakikat-ı Muhammediyye, Nûr-ı Muhammedî, Uşşâkî tariqat, religious-sufistic work

Bilindiği gibi Eski Türk Edebiyatı mahsulleri arasında dînî-tasavvufî eserler önemli bir yekûn teşkil etmektedir. Kültür tarihimiz açısından bu eserlerin tespiti ve metinlerinin neşri de ihmal edilmemesi gereken bir husustur. Hakkında tanıtıcı bilgi vermeye çalışacağımız “*Hakikat-i Muhammediyye*” adlı eser de ilmî olarak daha önce herhangi bir şekilde kendisiyle ilgili bilgi verilmemiş olan eserlerimiz arasındadır.²

Müellifi hakkında yeterli bilgimiz bulunmayan Hakikat-i Muhammediyye'nin şu an elimizde iki ayrı nüshası vardır. Mühim bir kısmını tavsif etmiş olduğumuz Ege Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'ndeki yaklaşık 130 el yazması eser arasında bulunan 39 ve 65 numarada kayıtlı iki ayrı mecmuada Hakikat-i Muhammediyye adlı eserin metni ile karşılaşmaktayız. Biz bu çalışma çerçevesinde öncelikle eserin bu iki nüshasının tavsifini vereceğiz, daha sonra ise hazırladığımız katalogda 39 numara ile kayıtlı bulunan nüshasından hareketle eser hakkında ana hatları ile bilgiler sunmaya çalışacağız.

Hakikat-i Muhammediyye'nin nüshalarını sırası ile şu şekilde tavsif etmemiz mümkündür:

MECMŪ'A (39)³

Bordo renkli, çiçek motifli köşebentli, şemseye benzer desenli (bu desenin içinde “Marque Deposee” ibaresi var) cetvelli, sırtı yıpranmış bej renkli, yer yer lekeleri olan kumaş kaplı, iç kapakları desenli ve renkli Avrupa kâğıt kaplı, arka kapağın iç kısmında da “Marque Deposee” iba-

² Hakikat-i Muhammediyye veya Nûr-ı Muhammedî kavramı için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, “*Hakikat-i Muhammediyye*”, Türk Ansiklopedisi, C. XVIII, Ankara 1970, s. 327.; Mehmet Demirci, “*Nûr-ı Muhammedî*”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi I, İzmir 1983, s. 239-258.

³ Eserin tavsifi için bkz. Atabey Kılıç, *Ege Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Yazmaları Alfabetik Katalogu I (Türkçe-Arapça-Farsça)*, Kayseri 2001, s. 62-64.

resi olan, 223x160 mm. ölçülerinde karton cilt; boyuna su yolu filigranlı, mıstarlı, çiçek ve Avrupa marka filigranlı, krem renginde, 221x158 mm. ölçülerinde Avrupa kâğıt; kaba nesih, metin siyah, bazı ibareler kırmızı mürekkeple, yazı alanı 180x110 mm., 14 satırlı, 55 varak, 1b- 53b.

1. *Kitābu Ḥaḳīkat-i Muḥammediyye*

Baş (1b): *Hāzā Kitābu Ḥaḳīkat-i Muḥammediyye. Bismillāhı'r-Raḥmānı'r-Raḥīm. Ḥamdülillāh ol 'Ālimü'l-ğaybu'l-ğuyüb kim sırr-ı iḥfāda olanı kemālāt-ı kudreti ḥaḳīkat-i Muḥammediyye münāsebetiyle 'ālem-i ğaybu'l-ğuyübden anı vücūda getürdi ...*

Son (32b): *İdüp yār-ı bāḳī ele getürmege mecd ü sâ'î olagör. Mā-bāḳī fenādur ve's-selām 'alā ṭabī'ı'l-Hüdā temmet bi-'avnillāhi ve ḥüsn ü tevffıki tamām.*

2. Kitabın bu bölümünden sonra bir mukaddime ve tasavvuftan bahseden bir eser yer alır.

Baş (33a): *Meşāyih-ı kirām rahmetullāhi 'aleyh buyururlar. Ṭarīkat-ı 'Alīniñ ḥıfzı mümkin olmaz illā sâlik bu on iki şart üzere şābit olmayınca evvelki ḥalkıla muḥālaṭayı terk ide...*

Son (37a): *Rabbü'l-'āleminden ğayrı eser-i arzū ḳalmayup bir vec-hile tefrīd-i zāhir ve tecrīd-i bāḳın olmaḳ nūrānī şıfat üzere ḥālīş olmaḳdur.*

3. Bu kısımda Yunus Emre'nin bazı şiirlerinin şerhi bulunmaktadır.

Baş (37b): *Çıkdım erik dalına anda yedim üzümü*

Bostan ıssı ḳaḳıyup niçün yersin ḳozumu

bu beytten murād oldur kim her bir 'ameliñ ve şecerüñ birer dürlü semeresi olur...

Son (53b): *Anuñ gibi. İmdi nā-maḥrem olanlara her biriniñ ma'nāsını viremezler ve bu ḳaşıde ağrebü'l-ğarā'ibetden olup mişli gelmediginden ancaḳ Yūnus Emre ḥazretlerine maḥşüşdur ḳaddesallāhu sırrahü'l-'azizü'l-'azīm. Temmetü'r-risāleti bi-'avnillāhi te'ālā tevffıki ve iḥsānihi.*

Kitabın ön kapak zahriye kısmında “*Hāzā taḥrīri Kātib Kilidci-zāde Meḥmed Dede rūḥiçün Fātiḥa māh sene 228 (1813), Temürçü'*” ibaresi vardır.

Kitabın 54ab, 55ab varakları boştur.⁴

RİSÂLE-İ MERĞÜB (65)⁵

228x160 mm. ölçülerinde yer yer yıpranmış mukavva cilt, şiraze zamanla dağıldığı için kalın bir ipe kabaca tamir edilmiş, sırtına kalın kareli bez geçirilmiştir. 222x160 mm. ebadında mührelî krem renkli kâğıt; 170x110 mm. ölçülerinde okunaklı iri nesih, metin siyah mürekkeple yazılmış, her sayfada 15 satır.

Risâle 1b'de başlamakla beraber, yazmanın 1a varığında daha önce eserin başında bulunduğu anlaşılan başka bir metnin son kısmı bulunmaktadır. Bu kısımda bulunan metnin, Üniversite yazmaları arasında 39 numaralı mecmuada kayıtlı bulunan “Hakikat-i Muhammediyye” adlı eserin 27b-28a varakları arasında karşımıza çıkan metin olduğu anlaşılmaktadır. Lutfî mahlaslı şair tarafından yazılan iki gazelin birincisinin son üç kelimesinin, ikinci gazelinin ise tamamının yer aldığı bu bölümü aşağıya aynen alıyoruz:

[*Maḥmūd-ı Bîşrî Risâlesidür.*] ... geçipdür kıl ü kâlden. Beyt. Cemâlün âyinesinde ‘ıyan çün ‘ayn-ı zât oldı Görinen ḥaṭṭ-ı ḥüsnüñde kamu ḥüsn ü şifât oldı Göründi nūr-ı zâtından ‘ıyân oldı şifâtından Vücūduñ eyyühâtından kamu eşyâ nebât oldı Cihānuñ varlığı sende ḥayât-ı nefḥa-i candan Kamu eşyâ cihâtından cemâliñe ‘ıyân oldı Görinen çünki sensin bu eşyânıñ vücūdundan Celâlünle cemâlünden didiler (bu) cism ü cân oldı Bu zulmet içre her kim ki içüpdür âb-ı ḥayvânı Olupdur Hızırveş zinde ki âḥır cāvidān oldı Ğarāz cevherle cân oldı ki ğayrı külli fân oldı Qarışdı nūrıla zulmet zemîn [ü] âsmân oldı Çü Lutfünün sözi ḥaḫdur gerek añla gerek baḫ dur İçinde bir ğarāz yoḫdur kamu şıdk u imân oldı. Ey ṭālib-i ‘azîz-i Ḥaḫ. ‘İbret nazarıyla baḫ ve sem‘ ü iz‘ân eyle diñle şevḫ yüzinde añla bu tafşıl olan ṭarîḫ ‘Uşşâklı Efendi’nün ṭarîḫidur ki beyne’l-‘urefâ mümtāz ve ‘inde’l-muḥaḫḫıḫîn ser-firâz. Bu ṭarîḫ üzere sâlik olmayan vâşıl olmaḫ mu‘tezdür. Ṭarîḫ-ı enbiyâ ve ṭarîḫ-ı evliyâdur ol ṭarîḫ kim yuḫaruda zıkr olundu ‘amel-i cennet idi.

Baş (1b): *Şeyḫ-i İlâhî Risâle-i Merğüb*

⁴ Eserin bu nüshası üzerine hazırlanmış ciddi bir mezuniyet tezini burada özellikle belirtmek gerekir. Bkz.: Mücâhide Sarhan, *Hakikat-ı Muhammediyye*, Bitirme Tezi (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü), İzmir 1999.

⁵ Eserin tavsifi için bkz. Kılıç, *a.g.e.*, s. 109-110.

Bismillâhı'r-Raḥmānı'r-Raḥīm. Ḥamdülillāh ol 'Ālimü'l-ğaybu'l-ğuyūba kim sırr-ı ḥafāda olanı kemālāt-ı ḳudreti ḥaḳīḳat-i Muḥammediyye münāsebeti ile 'ālem-i ḳaybu'l-ğuyūbdan ol vücūda getürdi ...

Son (22b): ... *cehd idüp yār-ı bâḳī ele getürmege mecd ü sâ'î ol ki mā-bâḳī fenādur ve's-selām 'alā men itteba'a'l-Hüdā temmet.*

Dış kapakta üst ortada “*Hāzā Kitāb-ı Menāḳıḳ Bildirür*” ibaresini görmekteyiz.

Görüleceği üzere eserin iki ayrı nüshasında da farklı isimle karşılaşıyoruz. İlk mecmuada “*Ḥaḳīḳat-i Muḥammediyye*”, ikinci yazmada ise “*Şeyh-i İlāhî Risāle-i Mergûb*” gibi iki değişik isim görmekteyiz. Biz eserin muhtevâsını da göz önünde bulundurarak asıl ismin Hakikat-i Muhammediyye olması gerektiğini düşünüyoruz. Ayrıca eserin her iki nüshasının muhtelif varaklarında isim olarak karşımıza hep Hakikat-i Muhammediyye çıkmaktadır. Öyle zannediyoruz ki ikinci nüshanın ismini müstensih, aynı zamanda tarikat şeyhi olan müellife hürmeten *Şeyh-i İlāhî Risāle-i Mergûb* şeklinde koymuştur.

Eserin öncelikle muhtevâsına ana hatlarıyla değindikten sonra müellif hakkında eserden hareketle bazı bilgiler çıkartmak mümkün olacağı için eser sahibinin kimliğine dair malumatı daha sonra vermeyi uygun buluyoruz.

Hakikat-i Muhammediyye, Eski Türk Edebiyatı sahasına dahil olan pek çok manzum mensur mahsulde olduğu gibi besmelenin ardından Allah'a hamd ile başlar. Bütün varlık âleminin sadece Hakikat-i Muhammediyye sebebiyle yaratılmış olduğu belirtilerek Hz. Peygambere salât ve selâmda bulunulur. Ardından müellif, “*Daḳı bu za'îf ü naḳîf gördüm ki ḥalk-ı 'ālem şüret-i ma'nānuñ ve ma'rifet-i nefis-i nāḳıkanuñ ma'rifetinde 'aciz ḳalmışlardur. Dürlü dürlü mezhebler ve aḳbār-ı muḫālifler peydah oldı. Bu ḥaḳîre ḳayret-i Ḥaḳ mütevellih olup cānib-i Feyyāza müteveccih olup bu esrāra nāme-i şüret getürdüm kim ḫālib-i Ḥaḳḳ olanlara yādigār ola.*”⁶ ifadeleriyle de eserini yazış sebebini belirtir. Esere göre, âlemlerin yaratılmasındaki amaç Allah'ın zuhuru yani tecellîsidir. Allah gayb âleminde bulunan bütün gizli sıfatları kendi hâllerine uygun vücutlar şeklinde meydana getirdi ve onlara can verdi. “Ben bir

⁶ *Hakikat-i Muhammediyye*, Ege Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, no: 39, vr. 1b.

gizli hazine idim, bilinmeyi diledim. Bir takım kimseleri yarattım, onlara kendimi bildirdim ve onlar da beni bildiler.”⁷ mealindeki hadisi bu yaratılma süreci için örnek olarak veren müellif, ilk olarak vücûd-ı vâhidin yaratıldığını, bunun zât-ı mutlak olduğunu belirtir. Zât-ı mutlak varlığın kendisidir, sıfat münasebetiyle çok görünmesine rağmen aslında zât-ı vâhiddir. Bu varlığın sınırı yokluktur. Her şey zıddı ile yaratılmıştır: “*Nitekim cânsız ten vücûd bulmaz ve tensiz dağı cân vücûd bulmaz. Elbetde ten vücûd bulmağa cân gerekdür. Ve cân dağı vücûd bulup zâ-tında olan kemâlâtın izhâr itmege ten gerekdür. Öyle olsa zâhir ve bâtın gerek ola. / Āhır gerek. Āhıra evvel gerek. Şûret(-i)[e] ma‘nâ gerek. Ma‘nâ[ya] şûret gerek. Hâlık mahlûk gerek. Mahlûka Hâlık gerek. Pes elbetde birbirinsiz olmaz.*”⁸ Bu ilk yaratılmaya veyâ mertebeye ta‘ayyün-i evvel, âlem-i ceberût, bahr-i a‘zam, ism-i a‘zam, ezeli-i ezeli, zât-ı muhit, kâl-i küll, Hakikat-i Muhammediyye ve dem-i hakikî gibi çeşitli isimler verilmiştir. Müellif, bu sebeple Hz. Muhammed’in “*Evvelü mâ ħalaqallâhü rûhî ve evvelü mâ ħalaqallâhü ‘aqlî*”⁹, Allah’ın da “*Lev-lâke lev-lâk le-mâ ħalaqtü’l-eflâk*”¹⁰ ifadelerini kullandığını iddiâ eder.

Yaratılıştan sonraki ikinci mertebeye “*ta‘ayyün-i sâni dirler ve nefsi küll ve zâtü’l-bürûc ve ‘ilm-i ‘âlem-i ervâh ve hevâ-yı ħaĳĳat ve ‘ayn-ı ‘ayân-ı sâbit dağı dirler.*”¹¹ İkinci mertebede sırasıyla “*felek-i zühâl zühûra geldi. Andan felek-i müsterî, andan felek-i mirrîh, andan felek-i şems, andan felek-i zühre, andan felek-i ‘uĳârid, andan felek-i ĳamer zühûra geldi. Ba‘dehü kürre-i nâr ve kürre-i hevâ ve kürre-i âb ve kürre-i türâb ve ħubûbatü’n-nebât ve ħayvânât ve insân zühûra geldi.*”¹² Bu yüzden insanın, bütün bu yaratılma sürecinin kendisinin halk edilmesi için olduğunu düşünmesi ve Rabbini de bu sebeple bilmesi gerekir. Nitekim Hazret-i Peygamber “Kendini bilen Rabbini de bilir”¹³ demiştir. Hâsılı

⁷ Müellifin hadisi kudsî olduğunu iddia ettiği bu sözün büyük ihtimalle mevzû, yani uydurma olduğuna dâir bkz. Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 2. C., Beyrut 1418/1997, s. 121.; Mehmet Yılmaz, *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*, İstanbul 1992, s. 91, 98.

⁸ *Hakikat-i Muhammediyye*, no: 39, vr. 2a-2b.

⁹ “Allah’ın ilk yarattığı rûhumdur, ilk yarattığı aklımdır.” Hadisin uydurma olduğuna dâir bkz. Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 1. C, Beyrut, 1418/1997, s. 236.

¹⁰ “Sen olmasaydın felekleri (kâinatı) yaratmazdım.” Müellifin kudsî hadis olarak verdiği bu sözün uydurma olduğuna dâir bilgi için bkz. Yılmaz, a.g.e., s. 113.

¹¹ *Hakikat-i Muhammediyye*, no: 39, vr. 3a.

¹² *Hakikat-i Muhammediyye*, no: 39, vr. 3a.

¹³ Aslı “*Men ‘arefe nefsehu feĳad ‘arefe Rabbehu*” şeklinde olan hadisin uydurma

“bu ‘âlem esbâb-ı vücûd-ı insândur.” Yani “bu ‘âlemün dahı çekirdegi *Hakikat-i Muhammedîdür. Ya'nî âdem ma'nâdur ve hilkat-ı âlemden murâd oldur.*”¹⁴ Âlemin yaratılmasından maksat İnsanın yaratılmasıdır, insanın yaratılmasından maksat ise Hakk'ın zuhurudur. Çünkü insan Allah'ın emînidir. “*Kenz-i mahfînün cevâbları insânun zâtında emânetdür ve gizlidir. Ammâ gâyet de açıkdur.*”¹⁵ Ancak bazı insanlar bu gerçekleri göremezler. Hakk'ın sıfatları iki kısımdır: lutfî ve kahrî. Bu iki sıfatın mü'minde de bulunması gereklidir. Nasıl ten marazları varsa, onun gibi can marazları da vardır. Ten vücudun ölümüyle sona erer, yani geçicidir; can marazları ise ruh ile birlikte bâkidir, yani kalıcıdır.

Peygamberler ve velîler 7 kısımdan oluşmaktadır. Bu ise yedi sıfatta tekâbül etmektedir. Bu sıfatlara şeyhler “*sıfât-ı nâriye*” demektedir. Cehennemin de yedi kapısı olduğuna işaret eden müellif bu sıfatları şu şekilde sıralamaktadır: Kibr, ‘ucb, kin, şehvet, gazab, hırs ve hased. Bu yedi sıfatın anahtarı ise dünya sevgisidir. Bir kişi amelîyle cennet veya cehenneme gider. Şeyhler nefsin yedi başlı bir ejderha olduğunu belirtirler. Yine şeyhlere göre Hakk'a varacak yol iki adımdır. Birincisi kişinin kendi nefsinden geçmesidir. Buna fenâfillah denmekle birlikte bekâbillah da denir. Hakk'ın tecellisini anlayabilmek için mutlakâ mürşid-i kâmil gerekmektedir. Dünya sevgisi insanın yolunu şaşırmasına sebep olur. Çünkü “*dünyâ didiyün hemân bir bâkire kız ve şehhâre ve mekkâre karıdır. Yüzi nişkâbludur. Dürlü dürlü / libâslarla mülebbes ve altun ve incü ve la'l ve yâkût ve zümrüd ile müzeyyendür ve sıhri ve çomağı elindedür. Kendüni mekkâr-ı tıfla ve gaddârlıqla mahbûb rengünde gösterür. Her kim ki bunun mekrine ve hîlesine aldandı hemân sıhri ve çomağıyla çalup kimini işik ve kimini it ve kimini hünzîr ve kimini yılan ve kimini maymun ve kimini ayu eyler.*”¹⁶

Allah, Hz. Muhammed'i “âlemlere rahmet olarak”¹⁷ göndermiştir. Hayrdan ziyâ ve nûr, şer amelden ise nâr (ateş) ve zulmet (karanlık) hâsıl olur. Şeyhlerin ıstılâhında hayır amelle sıfât-ı nûriyye, şer amelle de sıfât-ı nâriyye ortaya çıkar. Hakk'ı isteyen kişi nefsini azgınlığa götürecektir her türlü zararlı gıdadan ve sohbetten de uzak durmalıdır: “*Meselâ şarâb*

olduğuna dâir bkz. Yılmaz, *a.g.e.*, s. 122.

¹⁴ *Hakikat-i Muhammedîyye*, no: 39, vr. 4a

¹⁵ *Hakikat-i Muhammedîyye*, no: 39, vr. 5a.

¹⁶ *Hakikat-i Muhammedîyye*, no: 39, vr. 10a-b.

¹⁷ Enbiyâ sûresi 107. âyetten alınma olan ifâdenin tamamı “*ve mâ erselnâke illâ rahmeten li'l-âlemîn*” şeklindedir.

harām olduğuna sebep budur ki anı içen kişi menzilin den ve ‘aqlından ve fikrinden dūr idüp kibr ü kizb ve ‘ucb i[t]dürüp fesād-ı şehvetdür. Egerçi kalbe ferah virür / ammā bir anlık nādīm olup ferāhından fesādı ziyāde olur. Şihhatinden marazı artıkdur. Mü’mini hor ve zelil ve fakīr idicidür. Ve’l-hāşıl fālib-i Haqdan kişiyi dūr idicidür. Ve kalbe kibr ü hased ve bugz u kīn ve küdüret birağup tezyī‘-i evkāt itdirür. Netice-i kelām şifāt-ı nāriyye ve şifāt-ı [nūriyye] bu mertebe andan tevellüd ider. Ol cihetden ümmü’l-habā’iş didiler ve lahm-ı hūnzīr harām olmağa sebep oldur ki anı yiyen kişi gayretsiz ve bī-‘ār olur. İt eti harām olduğuna bā‘iş oldur kim çekişdirücüdür ve şehvānīdür. Ve kedi eti harām olduğuna hikmet oldur kim anı yiyen yavancı idicidür ve şıçan eti harām olduğuna sebep oldur ki anı yiyen kişi tekebbür eyler. Ve kaplan eti harām olduğuna sebep oldur ki anı yiyen kişide ‘ucb u gāzab ziyāde olur. Ve sertlan eti harām olduğuna bā‘iş oldur ki anı yiyen kişi uğrılık ider. / Ve ayu eti harām olmağuna hikmet oldur ki anı yiyen kişi fāsık idicidür. Maymun eti harām olmasına bā‘iş oldur ki anı yiyen kişi iki yüzlilik ider. Ve tilki eti harām olmasına hikmet oldur ki anı yiyen kişi hīlekārlık ider. Ve yılan eti harām olduğuna ‘illet oldur ki anı yiyen kişi şehvānīdür ve hem ‘adāvetin ve burūdetin ve riyāsetin arturur.”¹⁸ Allah neyi yasaklamışsa çirkin sıfatın ortaya çıkmasını istemediği için yasaklamıştır. Her neyi helāl kılmışsa iyi şeylerin hāsıl olması içindir.

İnsanda Allah’ın lutfu ve kahrı toplanmıştır. Kâinat da lutf ve kahrından mürekkeptir. Eşyânın da bazısı lutfu bazısı kahrı mazhardır. İnsan iki âlemin aynasıdır. Âlemde ne varsa, insanda da aynısı vardır. Fakat insanda olup on sekiz bin âlemde olmayan tek bir şey vardır: nutk. Sürette ve sıfatta âdemden (insandan) daha faziletli bir varlık yoktur. Fakat insan ancak kâmil ise âdem adını alır.

Mutluluk ve huzursuzluk sebebi ikidir: Fikir ve söz. Söz vardır ölüyü diriltir, söz vardır diriye öldürür. Yine bunun gibi fikir vardır ki bin yıl ibadet etmekten daha hayırlıdır.

“*Sen olmasaydın bu felekleri yaratmazdım.*” meâlindeki hadis-i kudsîde kasedilen, aslen vücūd-ı insandır. Fakat bütün yaratılmışların en şereflisi olduğu için bu hitâba Hz. Muhammed lâyük olmuştur. Kısacası, âlemlerin yaratılmasından maksat insanın yaratılmasıdır. İnsanın yaratılmasından murat ise Allah’ın ayan olmasıdır. Hakk’ın ayanı, sıfatla, sıfa-

¹⁸ *Hakikat-i Muhammediyye*, no: 39, vr. 12a-13a.

tın ayanı da zât iledir. O halde Hak yolunda giden kişinin vücut şehrinde Hakk'ın kendisini görüp fikretmesi gerekir. Allah “Âhir, Zâhir, Bâtın, Hayy, Mer'î, Mütakellim, ‘Âlîm, Halîm, Kerîm, Rahîm, Semî’, Basîr, Kahhâr ve Gaffâr”dır. Bu sıfatlardan başka ne tür Hak sıfatı var ise bunların hepsi insanın vücut şehrinde mevcuttur.

Cismin ve canın aslı nedir diye sorulacak olursa cismin aslı kan, safra, balgam ve sevdâdır diye cevap verilebilir. Bu dört şey anâsır-ı erba‘aya denk gelmektedir. Bu dört isim Hakk'ın zâtı ile kâimdir: Hayy, Semî, Kadîr ve Ferîd. İnsanın cismi zâtullâh ile rûhu ise rûhullâh ile kâimdir. Allah mahlûkâtı karanlıklar içerisinde yaratmış, sonra ona nûrundan vermiştir. Nûr sıfat-ı vücûttur, karanlık (zulmet) ise sıfat-ı ‘adem(yokluk)dir. Vücûd-ı ‘âlemden mevâlid-i selâse denilen bitki, hayvan ve insan ortaya çıkmıştır. Bu İlâhî düzende işlenen şey de bu üç unsurdan başkası değildir. Bu üçünün hayatlarının kaynağı ise sudur.

Müellif, bu bilgilerden sonra âlemi beyan etmeye başlar. Buna göre, gökler dokuz kattır. Birisi sâfî nûrdur, hiç yıldız yoktur ki Felek-i Atlâs diye bilinir. Birisine Felek-i Sevâbit veya Zâtü'l-burûc denir. Bu feleğe meşâyih (şeyhler) kendi aralarında ‘Âlem-i Ervâh ve ‘Ayn-ı ‘A-yân-ı Sâbit demektedir. Bu felek üç yüz altmış bin yılda bir dönmektedir. Güneşin devri hesabına göre bin yıl felek-i sevâbitin bir günüdür. Bin yılı bir haftası, otuz yılı bir ay, üç yüz altmış bin yılı bir yıldır. Bu felek on iki burçtur. Hamel (kuzu=koç), sevr (boğa), Cevzâ (ikizler), seretân (yengeç), esed (arслан), sünbüle (başak), mîzân (terazi), ‘akreb (akrep), kavs (yay), cedy (oğlak), delv (kova) ve hût (balık). Felek-i sevâbit bu on iki burç üzerinde durmaktadır.

Felek-i Atlâs ve Felek-i Sevâbit'in hâricinde 7 felek daha vardır ve her birinde birer yıldız bulunmaktadır. Bu yıldızların her biri bir gruba âittir ve her birinin bin yıl hükmü vardır. Yedinci felekteki yıldız Zühâldir; şeyhlere, kul ehillerine, hastalara, kölelere, kedilere ve ayaklı canavarlara mensuptur. Altıncı feleğin yıldızı Müşterîdir ve âlimler, fâzıllar, müftüler, kadılar, müderrisler ve imamlara mensuptur. Beşinci feleğin yıldızı Mirrîh olup, emîrler, askerler, hırsızlar, cellatlar, kasaplar ve kan dökücü şirret insanlara mensuptur. Dördüncü feleğin yıldızı Şems (güneş)tir ve pâdişahlara mensuptur. Üçüncü feleğin yıldızı Zühre olup kadınlara, çengîlere, çalgıcılara, okuyuculara mensuptur. İkinci feleğin yıldızı Utârid olup, hazînedarlar, eli kalem tutanlar ve nakkâşlara mensuptur. Birinci feleğin yıldızına ise Kamer (ay) denir ve vezirler ile avâm

diye tabir edilen halka mensuptur. Güneş ile ayın birer, diğer yıldızların ise ikişer burcu vardır.

Allah'ın sıfatlarından birisi de onun vahdetine (birliğine) karşılık gelmektedir. Allah Latîf'tir. Bu latiflik sebebiyle bütün gizli sıfatlar ortaya çıkmıştır. Allah sıfatlarının bir diğer yüzü ise kesret (çokluk)tir. Bütün Hak sıfatları ayan olmuş, âlem-i kesret böylece meydana gelmiştir.

Gizlide açıkta bulunan bütün isimlerin sıfatlarını toplayan zât-ı şerîf Hakikat-i Muhammediyedir. Yani, “*Bâtinuñ varlığı Haķıķat-i Muħammedîdür ve zâhiruñ varlığı daķı oldur ve ne bâtin vücûd bulur ne zâhir vücûd bulur ansız. Sebeb-i kevneyndür vücûd-ı ‘âlemden.*”¹⁹

Varlığa hak, yokluğa bâtil denir. Varlık nûr ve ziyâ sıfatıdır, yokluk ise zulmet (karanlık) sıfatıdır. Varlık hayattır, yokluk memât (ölüm); varlık ilim (bilme)dir, yokluk ise cehil (bilmeme).

Varlığa, nûr denilmesinin yanısıra şeyhler arasında sıfat-ı sâniye de denmektedir. Bu sekiz sıfattan oluşmaktadır: Hayy, Bekâ, ‘Alîm, Kadîr, Mer’î, Mütেকellim, Semî’ ve Basîr. Kalanlar ise sıfât-ı ef’âldir, Kerîm, Gaffâr, Settâr, Vedûd, Rezzâk gibi.

Hakk’ın ortağı ve benzeri yoktur. Varlığın zıddı yokluktur. Her şey zıddı ile kâimdir. Hayâtın zıddı da ölümdür.

Müellif buraya kadar ana hatlarıyla felsefesi, varlığa, Allah’a, yaratılışa ve kâinâta bakış açısını tanıtmaya çalıştığı tarikatın ismini vererek bu yolda gitmeyen kişinin Allah’a kavuşmasının mümkün olmadığını iddiâ eder: “*Ey tâlib-i Haķ ‘ibret nazarıyla baķ ve cân kulağından diñle ve şevķ u zevķ yüzünden añla kim bu tafşîl olunan ‘tarîķ ‘Uşşâķî ‘tarîķ[ı]dur ki pîrû’l-‘irfânü’l-mümtâz ve ‘inde’l-muħaķķıķın ser-efrâzıdır. Bu ‘tarîķ üzere sâlik olmayan vâşıl-ı Allâh olmaķ mümkün degıldür, ‘tarîķ-ı enbiyâ’ ve evliyâ’ sırrıdır.*”²⁰

Zikir, fikir, musâhabet, abdest, namaz, oruç ve zekat gibi işlerin hepsi de beden ameli olup cennete veya cehenneme gitmeye sebeptir. Beden ameli gibi can ameli de vardır. Uşşâķî tarîkına göre gusûl, kişinin gönlünü Allah’tan başka her şeye karşı yıkamasıdır. Eğer hayırdan veya şerden gönlünde küçücük bir parça kalacak olursa kişi, cünup olur. Bu hâl ile başını yüz bin yıl secdeden kaldırmasa bile, bu Allah’ın kabul edebile-

¹⁹ *Hakikat-i Muhammediyye*, no: 39, vr. 25b.

²⁰ *Hakikat-i Muhammediyye*, no: 39, vr.28a.

ceği bir hâl değildir. Hakîkî aşk abdesti, kişinin iki cihan sevgisi ve düşüncesinden elini ve yüzünü tamamıyla yıkamasıdır. Yani kişi, dünyâ ve âhiret sevgisini gönül yüzünden yıkamalıdır. Eğer bu iki âlemden gönlüne bir nesnecik gelecek olursa abdesti bozulur, abdestsiz kalır. Tekrar abdestlenmek için pîr elinden bi'at edip abdest tazelemesi ve iki elini Allah'tan başkasına bağlaması gerekir. Sağ eli bâtın, sol eli zâhir; sağ eli âhiret, sol eli dünyâ gibidir. Gerçek kible mü'minin kalbidir, imamı ise İlâhî aşktır. Bu namazının kabul olduğunun işareti ise Allah'ın cemâlini ayan görmektir.

Uşşâkî tarikına göre hacc ise mü'minin kalbinin Mekke-i hakîkî olduğu düşüncesine dayalıdır. Mü'min kendi kalbine yönelmeli ve yedi kez tavaf etmelidir. Her bir tavafta farklı farklı alâmetler ortaya çıkar. Buna göre birinci tavafta yeşil nur, ikincide gök (mavi), üçüncüde kıvılcık, dördüncüde sarı, beşincide beyaz, altıncıda siyah bir nur görünür, yedinci tavafta ise renksiz bir nur.

Bu tarikata göre zekât ise Hak yolunda canı fedâ edip, kendi varlığından dâimî sûrette geçmek, Hak'tan ayrı olmamak ve Allah îmânına vâsıl olmaktır.

Hakk'a ulaşmak isteyen tâlibler üç türlüdür: Âşık-meşrep, muhib-meşrep ve mukallid. Âşık-meşrep olanlar Hak talebinde binlerce, ezâ, cefâ, sıkıntı çekseler de umursamazlar. Hattâ bu sıkıntıları artsa bundan mutluluk bile duyarlar, şevkleri ve zevkleri artar. Dâimâ kavuşma arzusunda olup dünyâ ve âhiret onlara haram olur, nihâyet cezbe-i İlâhiye kapılırlar. Haktan gayri kimseyi görmezler.

Muhib-meşreplere ise genellikle nûrânî bir perde örtü olur. Hak yolunda cevr ü cefâyâ tahammül edemezler, ne Hakk'ın muhabbetini terk ederler ne de Hakk'a teslim olurlar.

Mukallidler ise tarikat ehlini şevk, zevk u safâ ve Allah muhabbeti içerisinde görürler. Bu yolu kolay zannedip heveslenirler, görürler ki zannettikleri gibi değil, ağır bir yükür. Tahammül edemeyip terk ederler.

Bütün amellerin en iyisi Uşşâk (Uşşâkî tarikatinden olanlar, âşıklar) ile sohbet etmektir. Çünkü sâlih amel Allah'a kavuşma sebebidir. Tevâzu' u meskenet ve Hakk u muhabbet ve rahm u şefkat ve 'ilm ü lutf ve kerem ü mürüvvet ve sabr u sehâvet ve takvâ vü pâklik ve kanâ'at u tevekkül ve sıyâm u kıyâm ve gayret-i Hak gibi sıfatları kendisine şî'âr

edinen kişinin insân-ı kâmil olmaması için hiç bir sebep yoktur. Bu sıfatları tahsil edeyim diyen kimse insan-ı kâmil ile sohbet etmelidir. Bu sâyede maksada ulaşmak mümkün olur. Bundan başka bir çâre yoktur. Eğer Hakk'ı talep eden kişinin kendi zâtında kâbiliyet var ise bu kadar söz yeterlidir. Şâyet kâbiliyet yok ise soğuk demiri bin yıl da dövsen bir sonuç elde etmek mümkün değildir.

Muhtevası hakkında ana hatlarıyla vermiş olduğumuz bu bilgilerden sonra eserin müellifi hakkında elimizde bulunan bilgileri de vermeye çalışalım. Hakikat-i Muhammediyye'nin her iki nüshasında da müellif ismi doğrudan doğruya her hangi bir şekilde verilmemektedir. Ancak eserde bulunan bazı manzum parçalarda, müellifin veyâ sadece alıntı yapılan manzûmelerin sâhibi olan şâirin olup olmadığından tam olarak emin olmadığımız "*Lutfî*" mahlâsı ile karşılaşmaktayız. Bu mahlâs ile ilgili kaynaklarda her hangi bir bilgi bulabilmiş değiliz. Öyle zannediyoruz ki, eserin orijinal metni, Uşşâkî tarikatı ehline tarikatın önde gelenlerinden bir şeyhin yapmış olduğu konuşmalardan oluşmaktadır. Bunlar Lutfî mahlâsı ile klâsik tarza uygun tasavvufî şiirler de yazan bir mürid tarafından yazıya geçirilmiş olmalıdır. Eserin pek çok yerinde sık sık karşılaştığımız "*Ey tâlib-i Hak, ey tâlib-i nefis-i nâtuka, ey sâlik-i Hak, ey râgıb-ı Hak, ey kâmil karındaşım, ey mü'min karındaş, ey derviş karındaş, ey sâhib-i basîret, ey âşık-ı sâlik, ey tâlib-i azîz, ey karındaşım*" gibi ifâdeler, eserin bir topluluk karşısında yapılan konuşmanın metni olabileceği yönündeki kanâatimizi kuvvetlendirmektedir. Eserin geneline baktığımızda da aynı konuşma üslûbuna şahit olmaktayız: "*Ey 'azîz âgâh ol ki ... (vr.7b)*", "*İmdi mü'min kıardaş ... zinhâr bir kâmil etegin elden kıoma kim dünyâdan mahrûm gitmeyesin (vr.8a)*", "*Ey tâlib-i Hakk! Bu zikr olan kelâmları fikr eyle! (vr. 11a)*", "*İmdi böyle yemişlerle hayvânlar gıdâlanur ... İmdi geldik ahvâl-i fikre. (vr.16a)*", "*Öyle oldu ise imdi ihvân kıardaşlar bir yire cem' olup ... (vr. 16a)*", "*Pes ma'ûm oldu ki hikmet bilmeyen Allâhı bilmez imiş 'azîz kıardaşım. İmdi iktizâ itdi ki hikmet-i İlâhî'den Hakk'ıuñ bizlere bildürdigi / miqdârı mü'min kıardaşlara haberin virevüz, ta'lim-i fâ'ide ideler. (vr. 21 ab.)*"

Eserin geneline baktığımızda, mensur kısımlarda karşımıza çıkan müellifin iyi bir eğitimden geçmiş bir kişi olduğu söylenebilir. Anlatılan konuyu daha iyi açıklayabilmek için sık sık âyetler ve hadîslerden iktibaslar yapılmıştır. Ancak örnek olarak verilen hadîslerin bir kısmının tasavvufî geleneğe dayalı olarak uydurulmuş, ilmî dayanağı veya sıhhati

olmayan hadisler olduğunu da hemen belirtmek gerekir. Bunun yanısıra müellifin Mevlânâ, Muhyiddin İbn Arabî, İbn Hânî, Şebüsterî, Şeyh Feridüddin-i Tirmizî, Yûnus Emre ve Seyyid Nesîmî gibi tasavvufî cep-heleri de bulunan bazı şahsiyetlerden çeşitli şekillerde alıntılar yaptığımızı ayrıca ifâde etmek isteriz.

Mensur kısmın verilen manzum örneklere göre daha seviyeli olduğunu söylemek mümkündür. Lutfî mahlâsı ile yazıldığını daha önce belirttiğimiz toplam 5 gazelden oluşan bu şiirler aruz ile yazılmışlardır. Ancak şâirin aruza hâkimiyet konusunda bir hayli zayıf kaldığını, hattâ bazı beyitlerin aruza da heceye de uymayacak kadar bozuk bir ölçü ile yazıldığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Gazellerin birincisi hâriç hepsi de 7 beyitten oluşmaktadır.²¹ 8 beyitlik ilk gazel, eserin 4b varağında yer almakta olup aruzun “Fâilâtün fâilâtün fâilün” vezni ile bir hayli kusurlu bir şekilde yazılmıştır. Eserin 11b-12a varakları arasında bulunan ikinci gazel aruzun “Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün” vezni ile yazılmıştır. Bu gazel de aruz kullanımını açısından çok kusurludur. 27b varağında bulunan üçüncü ve 27b-28a varakları arasında bulunan dördüncü gazel ise “Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün” vezni ile yazılmış olup ilk iki gazele göre nispeten daha sağlam bir aruz kullanımına sâhiptir. 30ab varakları arasındaki son gazel ise belki de eserde bulunan aruz bakımından en sağlam şiir olma özelliği taşımaktadır.

Bir fikir vermesi için biz bu gazellerden üçüncüsünü, aruz bakımından kusurlu olduğu belli olan bazı yanlışlarını da düzelterek aşağıya alıyoruz:

Bi-ḥamdillah ‘ayān oldı Ḥaḫuñ ‘ayn-ı ‘ayānından

Vücūdum külli nūr oldı anuñ ḫüsni çerāğından

‘Aydın Manşūr-ı naḫḫāşım bu gün ‘ālemde uş fāşım

Yazıldım bir kitāb oldum anuñ şerḫ u beyānından

²¹ Gazellerin metni için bkz. Mücâhide Sarıhan, *Hakikat-ı Muhammediyye*, s. 13, 22-23, 42, 42-43, 46.

*Urıldı sūr-ı Raḥmānī çalındı tabl-ı Sübhānī
Hağa şekk ile münkirler yañıldılar ḥisābından*

*Tecellī tıtdı āfākı cemāli ḥüsni tābından
Getürdi perde-i zulmet ‘ayān oldı niḳābından*

*‘Adem hergiz vücūd olan ‘adem olmaz²²
Şaçıldı nūr-ı envārı bugün ‘izz [ü] celālinden*

*Görindi cümle gözlerden bilindi cümle yüzlerden
Ya bu sevdā ne sevdādur anuñ vaşl-ı vişālinden*

*Bu Luṭfī vaşlñña irmiş cemāliñi ‘ayan görmiş
Kuşanmış ‘ışk zünnārını geçmiş kıl ü kālinden*

Eser daha önce de muhteva hakkında bilgi verirken belirttiğimiz gibi Uşşâkî tarikatının esas ve âdâbı hakkında bilgi vermek amacıyla kaleme alınmıştır. Uşşâkî tarikatı bilindiği kadarıyla Halvetiyye tarikatının bir kolu olan Ahmediyye'nin alt kolu olup kurucusu Şeyh Hasan Hüsameddin-i Uşşâkî (öl. H. 1001/M.1592-93)'dir. Anadolu'daki en yaygın tarikatlardan birisi olduğu bilinen Halvetiyye tarikatının esasları "Zikre Lâ ilâhe illallah ile devam etmek, Esmâ-i Seb'a (yedi isim) ile meşgul olmak ve kalbin tasfiye ve tezkiyesini temin etmek olarak" sıralanmıştır. Halvetiyye tarikatının kolları arasında en çok Şa'bâniyye ile Uşşâkiyye'nin yaygın olduğu bilinmektedir. Bu tarikatın önde gelen şeyhlerinden Selâhaddin-i Uşşâkî (öl. 1782)'nin "Tarikatların sırları bende toplanmıştır. Binâenaleyh ben Halvetî, Celvetî, Bektâşî, Bayramî, Sa'dî, Kâdirî, Uşşâkî, Nakşbendî ve Mevlevîyim" dediği kaynaklarda belirtilmektedir.²³

²² Mısra'da bir tef'ile eksiktir.

²³ Bkz. Dr. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1985, s. 237-238,

Sonuç olarak, hakkında daha önce her hangi bir kaynakta bilgi verilmemiş bulunan Hakikat-i Muhammediyye, Uşşâkî tarikatı esas ve âdabı hakkında büyük bir ihtimalle tarikat ehlini bilgilendirmek amacıyla kaleme alınmış, yazarı hakkında da henüz kesin sayılabilecek bilgilere sâhip olamadığımız, dînî-tasavvufî edebiyatımız örnekleri arasındaki eserlerimizden biridir. Eserin, bulunabilecek başka nüshaları ile birlikte, Ege Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'ndeki el yazmaları arasındaki iki nüshasının mukâyesesi yoluyla tenkitli metnin oluşturulması ve yayımlanması, kültür tarihimiz açısından önemli bir hizmet olacaktır.

KAYNAKLAR

- Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 1. C., Beyrut, 1418/1997; 2. C., Beyrut 1418/1997.
- Demirci, Mehmet, “*Nûr-ı Muhammedî*”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi I, İzmir 1983, s. 239-258.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, “*Hakikat-i Muhammediyye*”, Türk Ansiklopedisi, C. XVIII, Ankara 1970.
- Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1985.
- Kılıç, Atabey, *Ege Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Yazmaları Alfabetik Kataloğu I (Türkçe-Arapça-Farsça)*, Kayseri 2001.
- Sarıhan, Mücâhide, *Hakikat-ı Muhammediyye*, Bitirme Tezi (Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü), İzmir 1999.
- Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul 1995.